

ЗООПСИХОЛОГІЯ В ДЗЕРКАЛІ ІСТОРІЇ ПСИХОЛОГІЇ

Євдокімова Олена Олександрівна

доктор психологічних наук, професор,
завідувач кафедри соціології та психології
Харківського національного університету внутрішніх справ
ORCID ID: 0000-0003-4211-7277

Філоненко Володимир Миколайович

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри соціології та психології
Харківського національного університету внутрішніх справ
ORCID ID: 0000-0003-2662-1705

У статті здійснено комплексний історико-науковий аналіз становлення та розвитку зоопсихології як окремої галузі психологічного знання, що формується на перетині біології, еволюційної теорії, психології та етики взаємодії людини з тваринами. Продемонстровано, що витoki ідей про психіку тварин беруть початок у античній філософії, однак ключовим моментом стало виникнення еволюційної парадигми, запропонованої Ч. Дарвіном. Вона обґрунтувала концепцію безперервного психічного розвитку та створила основу для порівняльного наукового вивчення поведінки тварин. Проаналізовано внесок класичних напрямів психології, таких як біхевіоризм, експериментальна психологія та етологія, які сформували методологію та емпіричну базу для дослідження навчальних процесів, інстинктів, адаптивної поведінки та соціальних взаємодій у тваринному світі. Особливу увагу приділено роботам Е. Торндайка, Б.Ф. Скіннера, К. Лоренца та Н. Тінбергена, чий дослідження стали основою сучасних експериментальних підходів. Окреслено особливості сучасного етапу розвитку зоопсихології, який відзначається підвищеним інтересом до когнітивних процесів, емоційної сфери, соціального інтелекту тварин і міжвидової комунікації. Акцентовано значення зоопсихології для прикладної практичної діяльності: ветеринарної медицини, екопсихології, охорони природи, зоотерапії, програм реабілітації тварин, розвитку гуманного ставлення до живих істот у суспільстві та в освітньому середовищі. порушено питання етичних аспектів наукових досліджень і дотримання міжнародних стандартів гуманного ставлення до тварин. Зроблено висновок, що сучасна зоопсихологія виступає міждисциплінарною науковою системою, яка поєднує фундаментальні дослідження з прикладними завданнями. Вона має значний потенціал розвитку завдяки цифровізації науки, вдосконаленню дослідницьких методів і зміцненню гуманістичного підходу до спільного існування людей і тварин.

Ключові слова: зоопсихологія, історія психології, етологія, біхевіоризм, когнітивна психологія, поведінка тварин, еволюційний підхід, нейронауки, етика досліджень, гуманістична парадигма.

Yevdokimova O., Filonenko V. ZOOPSYCHOLOGY IN THE MIRROR OF THE HISTORY OF PSYCHOLOGY

The article provides a comprehensive historical and scientific analysis of the formation and development of zoopsychology as a separate branch of psychological knowledge, which is formed at the intersection of biology, evolutionary theory, psychology, and ethics of human interaction with animals. It demonstrates that the origins of ideas about the animal psyche can be traced back to ancient philosophy, but the key moment was the emergence of the evolutionary paradigm proposed by Charles Darwin. It substantiated the concept of continuous mental development and created the basis for the comparative scientific study of animal behavior. The contribution of classical trends in psychology, such as behaviorism, experimental psychology, and ethology, which formed the methodology and empirical basis for the study of learning processes, instincts, adaptive behavior, and social interactions in the animal world, is analyzed. Particular attention is paid to the works of E. Thorndike, B.F. Skinner, K. Lorenz, and N. Tinbergen, whose research has become the basis for modern experimental approaches. The features of the current stage of development of zoopsychology are outlined, which is marked by an increased interest in cognitive processes, the emotional sphere, the social intelligence of animals, and interspecies communication. The importance of zoopsychology for applied practical activities is emphasized: veterinary medicine, eco-psychology, nature conservation, zootherapy, animal rehabilitation programs, and the development of a humane attitude towards living beings in society and in the educational environment. The ethical aspects of scientific research and compliance with international standards of humane treatment of animals were raised. It was concluded that modern zoopsychology is an interdisciplinary scientific system that combines fundamental research with applied tasks. It has significant potential for development thanks to the digitalization of science, the improvement of research methods, and the strengthening of a humanistic approach to the coexistence of humans and animals.

Key words: zoopsychology, history of psychology, ethology, behaviorism, cognitive psychology, animal behavior, evolutionary approach, neuroscience, research ethics, humanistic paradigm.

Вступ. Зоопсихологія – наукова дисципліна, яка досліджує психіку та поведінку тварин, її походження, механізми та функції [3; 6]. Вона виникла на пограниччі психології, біології та етології і останні два століття розвивалася під впливом змін у загальній науковій парадигмі: від філософських уявлень античності до сучасних міждисциплінарних підходів. Історичний аналіз її становлення дає змогу відстежити, як змінювалися критерії науковості, методи дослідження й інтерпретації поведінкових явищ, а також як зміни у поглядах на тварин впливали на розуміння людської психіки.

Мета статті – висвітлити основні етапи формування зоопсихології у контексті історії психології, показати взаємозв'язки з іншими галузями знання, охарактеризувати ключові методологічні зрушення й окреслити сучасні напрями досліджень [2].

Початки системного осмислення психіки тварин сягають античної філософії. Зокрема, Арістотель у своєму трактаті «Про душу» заклав основу для порівняльного дослідження живих організмів, ввівши поняття різних рівнів організації психіки. За його уявленнями, чимало функцій, які ми нині приписуємо психіці, зокрема відчуття, пам'ять та бажання, розглядалися як спільні властивості живих організмів. Арістотель започаткував концепцію порівняльного аналізу, запропонувавши систему класифікації форм життя залежно від рівня складності їхньої психічної діяльності [6].

У середньовіччі домінування теологічних інтерпретацій зменшило інтерес до самостійної природи психіки тварин: багато мислителів судили, що лише людина має розумну душу. Така позиція сприяла механістичному поясненню поведінки тварин та обмежувала емпіричні дослідження.

Епоха Відродження і Нового часу стала стимулом для відродження природничих спостережень. Р. Декарт, висуваючи ідею про тварину як механізм, зосередив увагу на механістичних аспектах поведінки. Незважаючи на те, що картезіанську модель нині розглядають як надмірно спрощену, саме вона стала поштовхом до створення експериментальних методів, які згодом активно застосовували дослідники [3].

Таким чином, на перших етапах формування думки про психіку тварин спостерігаємо дві протилежні тенденції: надання тваринам внутрішнього психічного статусу і, навпаки, редукціоністське трактування їхньої поведінки до механізмів.

XIX століття стало переломним для природничих наук і психології зокрема. Принципи еволюційного мислення Чарльза Дарвіна створили теоретичну основу для розгляду психічних феноменів як продуктів еволюції. У праці «Вираження емоцій у людини і тварин» Дарвін показав, що багато емоційних реакцій подібні у різних видів, що засвідчує спільні механізми їхнього походження. Це дало підґрунтя для порівняльних досліджень поведінки [8]. У цей період розвивалися також дослідження сенсорних та моторних реакцій, і методи стали більш системними: спостереження поєднували експерименти з упорядкованим записом результатів. Важливу роль відіграли роботи, присвячені навчанню у тварин: експерименти Е. Торндайка надали чітку емпіричну основу для розуміння ролі наслідків у формуванні поведінки (закон ефекту), а класичні дослідження І. Павлова в галузі умовного рефлексу показали можливості системного аналізу асоціативних процесів [2; 13].

Саме у цей час формується дисциплінарний каркас зоопсихології. Поява перших зоопсихологічних лабораторій і курсів у вищих навчальних закладах означала кристалізацію дисципліни. Університетські підручники та методичні посібники того часу формували канон предметів і методів: у центрі уваги – спостереження, експеримент та порівняльний аналіз [4]. Утвердження емпіричного підходу готувало ґрунт для подальших методологічних зрушень XX століття. Воно зробило рішучий методологічний поворот у бік дослідження поведінки як об'єкта науки. Американський біхевіоризм, уособлений у працях Дж. Уотсона та Б.Ф. Скіннера, оголосив недоречним запитувати про внутрішні психічні стани, які не піддаються прямому вимірюванню [12]. Це зробило тваринні моделі основним інструментом для експериментального вивчення принципів навчання й поведінки.

Методичні нововведення біхевіоризму, такі як проведення контрольованих дослідів, застосування оперантних камер та використання кількісних методів аналізу інформації, значно підвищили точність і можливість відтворення результатів наукових робіт. Вивчення оперантного і класичного формування умовних рефлексів виявило загальні принципи, які можна застосовувати до різних живих організмів. Ці здобутки заклали основу для розвитку експериментальної зоопсихології. Водночас основна критика біхевіоризму зосереджувалася на ігноруванні розумових процесів та внутрішніх механізмів поведінки.

Проте помітною була і критика цієї течії: біхевіоризм ігнорував внутрішню організацію поведінки, когнітивні процеси та емоції. Із середини XX століття знання про нервову систему, а згодом розвиток когнітивної науки привели до переосмислення ролі внутрішніх процесів у поясненні поведінки. Тим не менш методичні здобутки біхевіоризму залишилися основою для багатьох експериментальних протоколів у зоопсихології.

Як відповідь на обмеження біхевіоризму виникла європейська етологія – напрям, який наголошував на функціональності та адаптивній цінності поведінки. Представники етології, серед яких К. Лоренц і Н. Тінберген, досліджували тварин у природних умовах, орієнтуючись на опис фіксованих форм дії,

механізмів імпринтингу та ролі інстинктів [10; 14]. Етологи, які вивчають поведінку тварин, наголошували, що її аналіз має враховувати еволюційне призначення: поведінкові прояви є результатом природного добору, що створює пристосувальні відповіді. Н. Тінберген сформулював чотири ключові питання поведінки: механізм, онтогенез, функцію та еволюційну історію. Це забезпечило біологічну та еволюційну інтерпретацію поведінкових явищ [5].

Етологія внесла також етичний компонент у дослідження: вивчення тварин у природних умовах зменшило потребу в інтенсивних лабораторних експериментах і розширило розуміння різноманіття форм поведінки у природному контексті.

Друга половина ХХ століття стала часом повернення до внутрішніх процесів. Когнітивна революція відкрила можливість звернути увагу на пам'ять, увагу, просторові уявлення і здатність до вирішення проблем у тварин. Зоопсихологічні дослідження зосередилися на вивченні складних когнітивних явищ: використання знарядь, планування дій, розв'язання проблем у нових ситуаціях, а також прояви метапізнання [11].

Провідні дослідження доводять, що багато видів демонструють складні стратегії адаптації. Наприклад, примати, воронячі птахи та дельфіни показують високий рівень інтелектуальної гнучкості. Концепти «теорія розуму» та «когнітивне картування» стали предметом міжвидових порівнянь. Ці зусилля підкреслюють, що когнітивні здібності – не виключно людська прерогатива, а континуум, що розгортається вздовж філогенетичного дерева.

Водночас зросла важливість нейронаук у поясненні поведінки: методи нейровізуалізації й електрофізіології дозволили зв'язати поведінкові явища з мозковою активністю. Інтеграція цих підходів з порівняльними дослідженнями створила поле для народження нових міждисциплін – порівняльної когнітивної нейронауки [7; 9].

Таким чином, на сучасному етапі розвитку зоопсихологія поєднує поведінкові, когнітивні й нейробіологічні методи, що дає змогу отримувати більш цілісні уявлення про психіку тварин.

Сучасна зоопсихологія відзначається міждисциплінарністю і практичною орієнтацією. Дослідження емоцій, благополуччя тварин, соціальної поведінки й когнітивних здібностей використовуються в охороні біорізноманіття, рекреаційній діяльності, ветеринарній практиці та реабілітації тварин [4; 11]. Фокус на етичних аспектах досліджень став стандартом: пріоритет віддається неінвазивним методикам, зниженню стресу у піддослідних тварин та вдосконаленню умов утримання [7].

У прикладному аспекті зоопсихологія сприяє розробці методик тренування та відбору тварин, впровадженню програм каністерапії та зоотерапії, а також формуванню алгоритмів корекції поведінки для домашніх тварин. Результати фундаментальних досліджень часто знаходять практичне застосування, зокрема в моделях машинного навчання та штучного інтелекту, де еволюційні та біологічні принципи слугують для вдосконалення алгоритмів.

Сучасні методологічні підходи охоплюють застосування дистанційного спостереження, відеомоніторингу, автоматичного аналізу поведінки із залученням комп'ютерного зору, а також генетичні та нейрофізіологічні методики. Колаборативні дослідницькі платформи дають змогу накопичувати значні обсяги даних та проводити масштабні порівняльні аналізи між популяціями.

Питання етики також має велике значення: міжнародні директиви та національні/місцеві етичні комісії здійснюють контроль за використанням тварин у дослідженнях. Така ситуація спонукає науковців шукати альтернативи інвазивним підходам та встановлювати стандарти гуманного поводження, що, своєю чергою, впливає на планування експериментів та інтерпретацію отриманих даних.

Отже, сучасна зоопсихологія – це динамічна дисципліна, яка інтегрує основоположні теоретичні аспекти з прикладними потребами суспільства та завданнями збереження довкілля.

Висновки. Історія зоопсихології показує, як зміна підходів до досліджень та основних наукових поглядів впливала на те, як ми розуміємо психіку тварин. Від філософських роздумів давнини через механістичні концепції Нового часу, емпіричні методи ХІХ століття та експериментальний біхевіоризм ХХ століття, до сучасної етології та когнітивної науки – кожен період значною мірою сприяв розвитку цієї галузі.

На сьогодні зоопсихологія є міждисциплінарною галуззю: її подальший розвиток залежить від поєднання інформації з нейронаук, генетики, екології та комп'ютерних технологій для аналізу. Такий підхід дає можливість не тільки здійснювати більш глибокі наукові дослідження, але й вирішувати практичні питання, що стосуються захисту тварин, їхнього добробуту та взаємодії з людьми.

Велике значення має також соціальний аспект: зміни у ставленні суспільства до тварин впливають на етичні правила проведення досліджень та на способи їхнього утримання. Розуміння спільних еволюційних витоків психічних проявів допомагає формувати більш відповідальне ставлення до інших видів живих істот.

Враховання історичного розвитку сприяє кращому розумінню сучасних викликів, охоплюючи широке коло питань – від дотримання етичних принципів у дослідженнях до застосування тваринних

моделей у когнітивній науці. Подальші дослідження в галузі зоопсихології із залученням міждисциплінарних методів, а також розвиток освітніх програм можуть поєднати теоретичні знання з практичними навичками у дослідженні та забезпеченні належних умов для тварин.

Література:

1. Енциклопедія сучасної України. Зоопсихологія. URL: <https://esu.com.ua/article-17074> (дата звернення: 18.12.2025).
2. Ільєнко М.М., Савелюк Н.М. Зоопсихологія з елементами порівняльної психології : навчальний посібник. 2-ге вид. Харків : Вид-во університету, 2020. 208 с.
3. Кириленко В.Г. Зоопсихологія та порівняльна психологія : методичні матеріали. Кам'янець-Подільський : КНЛУ, 2015. 96 с.
4. Коляденко Н.В. Зоопсихологія та порівняльна психологія : підручник. Київ : ДП «Вид. дім «Персонал», 2019. 508 с.
5. Корж О.П. Етологія тварин : навчальний посібник / гол. ред. В.І. Кочубей. Суми : Університетська книга, 2018. 235 с. : іл.
6. Шевців М.В., Філоненко М. Зоопсихологія з основами етології : підручник. Київ : Центр учбової літератури, 2021. 242 с.
7. Bekoff M. The Emotional Lives of Animals. Novato : New World Library, 2007. 352 p.
8. Darwin C. The Expression of the Emotions in Man and Animals. London : John Murray, 1872. 374 p.
9. Griffin D.R. Animal Minds: Beyond Cognition to Consciousness. Chicago : University of Chicago Press, 2001. 256 p.
10. Lorenz K. Studies in Animal and Human Behaviour. Cambridge : Harvard University Press, 1970. 348 p.
11. Shettleworth S.J. Cognition, Evolution, and Behavior. Oxford : Oxford University Press, 2010. 472 p.
12. Skinner B.F. Science and Human Behavior. New York : Free Press, 1953. 492 p.
13. Thorndike E.L. Animal Intelligence. New York : Macmillan, 1911. 379 p.
14. Tinbergen N. The Study of Instinct. Oxford : Oxford University Press, 1951. 190 p.

References:

1. Encyclopedia of Modern Ukraine. (2025). Zoopsykhohohiia [Zoopsychology]. Retrieved from: <https://esu.com.ua/article-17074> [in Ukrainian].
2. Iliencko, M.M., & Saveliuk, N.M. (2020). Zoopsykhohohiia z elementamy porivnialnoi psykhohohii [Zoopsychology with elements of comparative psychology] (2nd ed.). Kharkiv: University Publishing House [in Ukrainian].
3. Kyrylenko, V.H. (2015). Zoopsykhohohiia ta porivnialna psykhohohiia: Metodychni materialy [Zoopsychology and comparative psychology: Methodological materials]. Kamianets-Podilskyi: KNLU [in Ukrainian].
4. Koliadenko, N.V. (2019). Zoopsykhohohiia ta porivnialna psykhohohiia [Zoopsychology and comparative psychology]. Kyiv: Personnel Publishing House [in Ukrainian].
5. Korzh, O.P. (2018). Etolohiia tvaryn [Animal ethology]. Sumy: Universytetska knyha [in Ukrainian].
6. Shevtsiv, M.V., & Filonenko, M. (2021). Zoopsykhohohiia z osnovamy etolohii [Zoopsychology with fundamentals of ethology]. Kyiv: Tsentri uchbovoi literatury [in Ukrainian].
7. Bekoff, M. (2007). The emotional lives of animals. New World Library.
8. Darwin, C. (1872). The expression of the emotions in man and animals. John Murray.
9. Griffin, D.R. (2001). Animal minds: Beyond cognition to consciousness. University of Chicago Press.
10. Lorenz, K. (1970). Studies in animal and human behaviour. Harvard University Press.
11. Shettleworth, S.J. (2010). Cognition, evolution, and behavior. Oxford University Press.
12. Skinner, B.F. (1953). Science and human behavior. Free Press.
13. Thorndike, E.L. (1911). Animal intelligence. Macmillan.
14. Tinbergen, N. (1951). The study of instinct. Oxford University Press.

Дата першого надходження статті до видання: 10.12.2025

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 31.12.2025

Дата публікації (оприлюднення) статті: 12.03.2026